

کاربردهای اتنوبونانیک گیاهان شهرستان سقز (استان کردستان)

نیما درخشان^{الف}، محبوبه خاتم ساز^ب، بهزاد ذالفقاری^{ج*}

^{الف} دکترای داروسازی

^ب موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، تهران، ایران

^ج دانشیار، گروه فارماکولوژی، دانشکده داروسازی و مرکز تحقیقات علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، ایران

چکیده

سابقه و هدف: ایران کشوری با فرهنگهای گوناگون و تمدنی باستانی است؛ لذا میراث تاریخی از پزشکی سنتی و عامیانه را دارا می باشد. مطالعه حاضر در پی بررسی اتنوبوتانی شهرستان سقز در استان کردستان ایران است که در این منطقه مردم کرد زبان زندگی می کنند. **مواد و روش‌ها:** مطالعه به روش مقطعی در سالهای ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ انجام گرفت گیاهان روئیده شده در مناطق مختلف جمع آوری گردید و پس از خشک کردن و پیرس کردن نمونه و آماده سازی نمونه ها به صورت هرباریوم مورد شناسایی علمی قرار گرفتند. مصاحبه های نیمه ساختار دار با ۱۴ تن از افراد مسن و درمانگران محلی صورت پذیرفت و از ایشان در خصوص نام محلی گیاهان، مورد و شیوه کاربرد آنها سوال گردید. **یافته‌ها:** در نهایت ۷۲ گونه ی گیاه دارویی از مناطق مختلف شهرستان سقز جمع آوری شد و پس از شناسایی علمی نام علمی، نام کردی و کاربردهای سنتی و محلی آنها ثبت گردید.

نتیجه گیری: کاربردهای خاص و جدید محلی برخی گیاهان می تواند دست مایه انجام پژوهشهای گسترده و نو در خصوص جنبه های فیتوشیمیایی و فارماکولوژیک گیاهان مزبور در حیطه مطالعات گیاه درمانی گردد.

کلیدواژه‌ها: گیاهان دارویی، اتنوبوتانی، سقز (استان کردستان)، ایران.

تاریخ دریافت: دی ۹۳

تاریخ پذیرش: آذر ۹۵

مقدمه:

تحقیقاتی و درمانی هستند. به دلیل غنی بودن پوشش گیاهی ایران، فرهنگ و دانش بسیارغنی استفاده از گیاهان دارویی و درمان سنتی، وجود علاقه ودانش به این علم در اقوام مختلف ایرانی و با توجه به اینکه درمناطق مختلف، برای استفاده از گیاهان دارویی روشهای متفاوتی وجود دارد، گیاه شناسی سنتی و محلی ایران زمین روشهای ارزشمندی را برای یافتن گیاهان دارویی جدید و تولید داروهای گیاهی جدید می تواند ارایه نماید.

از سوی دیگر حدود ۷۵ درصد از ۱۲۱ ترکیب غیر سنتزی مشتق شده از گیاهان که در سراسر جهان استفاده می شوند از طریق جمع آوری اطلاعات در مورد مصرف محلی گیاهان در مناطق مختلف کشف شده اند. در آمریکا ۵۰ درصد داروهای

اکثر داروهای منشأ گرفته از گیاهان در اغلب مواقع از طریق مطالعه ی دانش و علم بومی اقوام کهن جهت درمان بومی بدست آمده اند و با وجود پیشرفت های عظیم در علم سنتز و تولید داروهای سنتزی هنوز برخی از این ترکیبات غیر قابل جایگزین می باشند. در همین راستا علم اتنوبوتانی به مطالعه و بررسی چگونگی استفاده افراد یک قوم یا یک جامعه از گیاهان می پردازد و به عنوان ابزار کار آمد استخراج دانش بومی این اقوام جهت تولید داروهای جدید مورد توجه قرار گرفته است (۱).

امروزه گیاهان دارویی با توجه به جایگاه ویژه ای که در سلامت و درمان جامعه دارند همچنان مورد توجه مراکز

شیمی درمانی که در سرطان استفاده می شوند منشأ گیاهی دارند (۲).

با توجه به نیاز علم داروسازی به تهیه ی داروهای جدید جهت بهبود درمان عمومی در علم پزشکی و نیز بررسی های در مورد بیشتر به جنبه های دیگر کاربرد محلی گیاهان ضروری به نظر می رسد و لذا کمک گرفتن از افراد مطلع در مورد درمان سنتی آنها اهمیت می یابد.

اتنوبوتانی و ضرورت ها:

اگر اتنوبوتانی را به عنوان روش علمی و قاعده مند مطالعه ی مواجهه ی انسان و گیاه تعریف گردد (۳)، پس باید روش هایی برای انجام درست و منظم این علم دنبال گردد تا بتوان از تجارب و افکار افراد مطلع و بومی نسبت به گیاهان و روش استفاده از آنها استفاده مناسب نمود. قسمتی از مطالعه ی اتنوبوتانی مربوط به انسان و اعمال انسانی است که در مواجهه با گیاهان دارد و قسمتی دیگر از آن، به گیاهان به عنوان موضوع عمل انسانی می پردازد (۴). این گونه مواجهه با موضوع، ضرورت انجام مطالعات اتنوبوتانی را که وسیع و شامل انسان و محیط و نحوه ی بهره جویی انسان از محیط است را توجیه می کند، که البته نیازمند همکاری بخش های مختلف اجتماع انسانی با زبان و گویش همان محل و ایجاد روابط دوستانه و ایجاد احساس آشنایی با افراد بومی می باشد.

یکی از مهمترین راحل های چنین مطالعه هایی چگونگی پرسش و کسب کردن اطلاعات از افراد مطلع، خصوصاً افرادی که از این نحوه ی درمان به صوت پی در پی استفاده کرده و توانسته اند از این علم حتی به صورت حرفه ای مهم استفاده کنند، می باشد. این مرحله می تواند دامنه ای شامل روش های جمع آوری اطلاعات به شیوه ی بسیار ساختارمند مثل پرسش نامه های طراحی شده تا روش کاملاً بدون ساختار مثل دیدار و گفتگوی آزاد باشد؛ که با توجه به همکاری افراد بعد از جمع آوری گیاهان و خشک کردن آنها پرسش هایی به صورت شفاهی و کتبی از مردم این مناطق که بیشتر افرادی با طیف سنی کهنسال و مطلع نسبت به درمان محلی گیاهان بودند آماده گردید و با زبان محلی کردی از تک تک آنها پرسیده شد

تمامی داده ها جمع آوری و در نهایت به صورت جدول شماره ۱ ثبت گردید.

معرفی منطقه

سقز واژه و تاریخ

آن چه از بیشتر دست نوشته ها و کتب تاریخی بر می آید، این است که سقز نام خود را از "سکاییان" یا "سکه" آنچنان که در بیشتر نوشته های آشوری نامیده شده اند گرفته است (۵). درباره ی شهر سقز از نظر تاریخی عقاید و نظرات گوناگونی از مورخین و نویسندگان مختلف وجود دارد که بعضی از این نظرات علمی و با سندیت تاریخی و قابل قبول ترند و برخی نیز هیچگونه پایه ی علمی و عقلی و تاریخی ندارند (۶).

شهرستان سقز در شمال استان کردستان واقع شده و دومین شهر این استان می باشد. با وسعتی حدود ۴۴۴۴ کیلومتر مربع در شمال غرب، شمال و شمال شرق به ترتیب با شهرهای بوکان، شاهین دژ و تکاب (استان آذربایجان غربی) هم مرز می باشد، در شرق با دیواندره و در جنوب با میوان مرز مشترک دارد و در حاشیه ی جنوب غربی به کردستان عراق چسبیده و در غرب با شهر بانه همسایه است. این شهر در ۶۱ درجه و ۱۷ دقیقه جغرافیایی از خط استوا واقع شده است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۴۷۶ متر است. در ناحیه ای کوهستانی و مرتفع بین ارتفاعات نامنظم سلسله جبال زاگرس واقع شده، در جنوب این شهر کوههای "هیجانان" و در غرب آن کوههای "ملقرنی" گسترده اند. "کوه بنفشه" با ارتفاع ۲۳۷۰ متر، "کوه گارین" با ارتفاع ۲۱۶۷ متر و "چهل چشمه" با ۳۱۳۷ متر، از مرتفعات مهم آن است (۷). این کوهها در دوران اول همزمان با کوههای زاگرس، البرز و کپه داغ در خراسان به وجود آمده اند. با توجه به نقشه ی پوشش گیاهی ایران دارای مراتع درجه یک و متوسط است. مراتع درجه یک آن را در مناطق "خورخوره" و "سرشیو" می توان مشاهده کرد، اما به دلیل عدم استفاده از سدها و آب بندبهای کافی و مناسب بر روی رودها و نهرها و عدم انجام اصولی و بموقع طرح های حفظ مرتع، مراتع این شهر به تدریج روبه کاهش است. هرچند که تقلیل نزولات جوی و متعاقب آن

رود خان از کوههای "گرده" (با ارتفاع ۲۶۳۰ متر) و رود "آلتون" از کوه "استاد مصطفی" (با ارتفاع ۲۲۵۱ متر) اشاره نمود.

رود تتهو (سیمینه رود): از ارتفاعات "گورک" و از سرچشمه های کوه های "کابری" (با ارتفاع ۲۴۱۷ متر) و "خه سره وقلات" و "دوسره" (با ارتفاع ۲۱۵۶ متر) منشاء می گیرد و در نهایت به دریاچه ی ارومیه می ریزد (۱۰).

آب وهوا و دما

آب و هوای سقز کوهستانی و سرد و جزو آب و هوای مدیترانه ای محسوب می شود. در تقسیمات اقلیمی و "بیوکلیماتیک" طبق روش "گاتمن" این منطقه جزو اقلیم استپی سرد و طبق روش "آمبروزه" جزو اقلیم نیمه خشک سرد می باشد. این شهر دارای زمستانی سرد و پر برف حداکثر ۴۰ روز، دارای تعداد روزهای یخبندان حداکثر ۱۵۰ روز، میزان بارندگی ۸۰ تا ۹۰ روز و متوسط بارش سالیانه حدود ۵۲۰ میلی متر است. تعداد روزهای آفتابی در این شهر ۲۵۰ روز می باشد، فصل سرد آن از آذرماه شروع و تا اواخر فروردین به طول می انجامد. در تابستان دارای هوای خشک و کوهستانی متغیر می باشد. پاییز پرباد (حداقل روزی پنج دقیقه در طول سال) بهاری بارانی همراه با رعد و برق زیاد از خصوصیات این شهر است. در مجموع شهرستان سقز دارای بارشهایی مناسب، آب و هوای سرد، رودها و سرچشمه های فراوان است که بعضاً از ارتفاعات خود شهر سرچشمه گرفته و در بیشتر مواقع بدون استفاده از آن خارج می شود. (۲۰). در مورد بارش این شهر واقعیت مسلم آنست که این نزولات اکثراً بدون استفاده از محدوده خارج می شوند که جا دارد با احداث سدها و آب بندها در جهت ذخیره ی آب این شهر و تغذیه ی آب زیرزمینی تلاشهای جدی صورت گیرد (۱۱).

افزایش گرمای عمومی کره ی زمین هم مزید بر علت شده است. از نظر پوشش گیاهی دارای ۲۴۰۰۰۰ هکتار مرتع، ۷۰۰۰ هکتار جنگل و ۱۸۸۰۰۰ هزار هکتار زمین کشاورزی ۲۰۰۰۰ هکتار را زمینهای آبی و ۱۶۸۰۰۰ هکتار را زمینهای دیم تشکیل می دهند. وجود منابع آبی روزمینی و زیرزمینی از خصوصیات بارز این منطقه می باشد. سقز دارای چشمه ها و سرچشمه های پرآب و رودهای کوچک و بزرگ زیادی بوده است که از آن میان به چند رودخانه ی قابل توجه اشاره می توان کرد (۸):

رود جغه تو (زربنه رود-زیرین چوم): این رود از کوههای چهل چشمه در جنوب شرقی سقز از سرچشمه های کوههای "قادرکژیاو"، "دوبرا"، "سلطان آغزتو" و "شاخه ره شه" و ... منشاء می گیرد و پس از گذشتن از خاک سقز در نزدیکی میانودآب به رودخانه ی "تتهو" می پیوندد و با مسیر شمالی به دریاچه ی ارومیه (طسوج چی چست) می ریزد. طول این رود حدود ۲۴۹ کیلومتر است.

رود خورخوره: از کوههای چهل چشمه سرچشمه گرفته و همراه با رودهای کوچکتری مانند "تیراب"، "ره غجه ر"، "زایر" و "پیرسلیمان" پس از طی مسافتی در نزدیکی روستای "قشلاق-رضا" به رودخانه ی "جغه تو" می ریزد (۹).

رود سقز (چه می سه قز): از "گردنه ی خان" در نزدیکی بانه سرچشمه می گیرد. سرچشمه های اصلی آن از کوههای "ههواره به-رزن" با ارتفاع ۲۲۶۰ متر از منطقه ی "دوسره" و "هرده سیر" با نام رود "میرگه نه خشینه" طی طریق می کند و سپس با عبور از آن منطقه به نام رود "شیخ چوپان" به اطراف سقز می رسد و از آن به بعد با نام "رود بزرگ سقز" شناخته می شود و در نهایت در نزدیکی روستای "دش آل وجه" به رودخانه ی "جغه تو" می ریزد. از شاخه های پیوندی رود سقز می توان به:

نقشه منطقه مورد مطالعه

سپس گیاهان را به افرادی از روستا که با ۴ نفر از کسانی که اسم طبیب یا شکسته بند معرفی می شدند که طیف سنی اکثر آنها ۶۰ تا ۷۰ سال بودند نشان داده شده و از کاربرد دارویی آنها سوال گردید.

در مرحله ی بعد به هم ۱۰ نفر از هر روستا از کهنسالان آن روستا انتخاب و گیاهان به آنها نشان داده شد و سوالات زیر از آنها به صورت شفاهی پرسیده شد:

- ۱- آیا این گیاه را می شناسید؟
  - ۲- استفاده ی درمانی یا کاربرد محلی آنرا می دانید؟
  - ۳- از چه اندام آن استفاده می شود؟
  - ۴- نحوه ی استفاده از آنها چگونه است؟
- که بعد از جمع آوری اطلاعات، این اطلاعات به صورت جدول شماره ۱ ثبت و ضبط گردیده شد.

دما

میانگین دمای ۸ سال (۱۹۸۹ تا ۱۹۹۶) شهرستان سقز حدود 10.025 درجه ی سانتیگراد می باشد. میانگین دمای حداکثر هشت سال 18.375 درجه و میانگین دمای حداقل 2.025 درجه است. همچنین میزان یخبندان در این هشت سال 1096 روز بوده است که کمترین آن در سال ۹۶ با ۱۲۳ روز و بیشترین آن در سال ۹۲ با ۱۵۸ روز مشاهده می شود (پورتال سازمان هواشناسی کشور). آمار ارائه شده بیانگر این مطلب است که آب و هوای این شهر اقلیمی سرد با تابستانهای گرم تشکیل می دهد.

مواد و روش ها:

در ابتدا گیاهانی از ۴ روستای اطراف جمع آوری گردیده شد و کامل بین چندین کاغذ تحت فشار قرار داده شد که این کاغذها برای جلوگیری از کپک آوردن هر ۱۲ ساعت تعویض می گردید. گیاهان خشک شده روی صفحات A3 فیکس شدند.

یافته‌ها:

ارتفاع ۲۶۳۰ متری، "سرا" با ارتفاع ۱۶۰۰ متری و "آیچی" با ارتفاع ۲۱۵۰ متری از سطح دریا جمع آوری شد.

در این مطالعه تعداد ۷۲ گیاه از ۴ روستای شهرستان سقز با اسامی "مامه شاه" با ارتفاع ۱۵۰۰ متری، "فیلانتو" (قلا کون) با

جدول شماره ۱:

ردیف	اسم علمی	خانواده	اسم فارسی	اسم کردی	کاربرد محلی
۱	<i>Achillea wilhelmsii</i>	Compositae	بومادران	بوژانه	تب بر، درمان سرما خوردگی، مسکن دردهای قاعدگی و سردرد
۲	<i>Adonis aestivalis</i>	Ranunculaceae	چشم خروس تابستانه	چاو کل شیر	تقویت نیروی جنسی، التیام زخم های کهنه و تسکین درد مفاصل
۳	<i>Alcea kurdica</i>	Malvaceae	ختمی کردی	هل مه له (هیرو)	ضد سرفه و صاف کننده گلو، طعم دهنده
۴	<i>Allium ampeloparsum</i>	Liliaceae	تره کوهی (تره وحشی)	کنی وال	ضد عفونی، ضد آسم
۵	<i>Allium jesdianum</i>	Alliaceae	بن سرخ	سوره بنه	ضد درد
۶	<i>Allium leave</i>	Alliaceae	پیاز کوهدشتی	چغابلی	چاشنی و طعم دهنده
۷	<i>Anchusa italica var: kurdica Gusu</i>	Boraginaceae	گل گاوزبان بدل	گول گاو زوان	تکسین اعصاب و افزایش قدرت جسمی
۸	<i>Aristolochia boottae</i>	Aristolochiaceae	چپک، زراوند	کالکه مارانه	کاهش چربی خون
۹	<i>Astragalus membranaceus</i>	Papilionaceae	کتیرا	کتیرا	ضد بیماری های پوستی و زگیل
۱۰	<i>Bieberisstenia multifida</i>	geraniaceae	آدمک	بنیامی	ضد درد، ضد درد قاعده گی
۱۱	<i>Cardaria draba</i>	Cruciferaeae	ازمک	وردینه	التیام رخم ها، بند آورنده خونریزی معده و رحم
۱۲	<i>Carthamus oxyacantha</i>	Asteraceae	گلرنگ زرد	قاخلی	طعم دهنده
۱۳	<i>Cerasus microcarpa</i>	Rosaceae	راناس، آلبالوی وحشی	بالالوک رشه	درمان وسواس و فراموشی، ضد چرک مثانه
۱۴	<i>Cerasus mahleb</i>	Rosaceae	محلبل	بالالوک	تحلیل و برنده درد، مسکن
۱۵	<i>Centaurea maculosa</i>	Compositae	قنطاریون ستاره ای	خوین	رنگ سازی و آرایشی بهداشتی
۱۶	<i>Cholchicum persicum</i>	Colchicaceae	سورنجان	جس جو	سمی، مسکن درد
۱۷	<i>Crataegus atosanguinea</i>	Rosaceae	ولیک، زالزالک	میوژ	کاهنده فشار خون و تقویت قلب
۱۸	<i>Crupina crupinastrum</i>	Compositae	سیاه فندق	ناو خاس	گیاه سمی
۱۹	<i>Daphne oleoides</i>	Thymeleaceae	خوشک	خوشک	ضد بیماری های پوستی، ضد سوزاک
۲۰	<i>Echium italicum</i>	Boraginaceae	گل گاوزبان ایتالیایی	گوزروان	آرامبخش و تقویت اعصاب
۲۱	<i>Euphorbia amygdaloides</i>	Euphorbiaceae	فریون جنگلی	هه زبی، ازبوه	آرامبخش، ضد سرما خوردگی و سرفه
۲۲	<i>Falcaria vulgaris</i>	Umbeliferaceae	قازیاقی	قازیاخه	باد شکن، مدر، تنظیم ترشح غدد

ردیف	اسم علمی	خانواده	اسم فارسی	اسم کردی	کاربرد محلی
۲۳	<i>Ferula persica</i>	Liliaceae	کما	کما	مدر و مسکن
۲۴	<i>Gandelia tourenfortii</i>	Asteraceae	کنگر	قنر	افزایش اشتها، تصفیه خون، افزایش جریان خون، مدر، جلوگیری از اسهال
۲۵	<i>Galium aparine</i>	Rubiaceae	بی تی راخ، شیر پنیر	خوشیل	درمان زخم و سوختگی
۲۶	<i>Gentian olivieri</i>	Gentianaceae	گل سپاس	سپاس	اشتها آور، کاهش قند خون و فشار خون
۲۷	<i>Geranium tuberosum</i>	Geraniaceae	شمعدانی وحشی	شم دانی	ضد افسردگی
۲۸	<i>Heracleum persicum</i>	Umbelliferae	گلپر	سولان	ضد باکتری، ضد نفخ و طعم دهنده
۲۹	<i>Hyoscyamus arachnoideus</i>	Solanaceae	بنگدانه تار عنکبوتی	خرنگ	تسکین دردهای عصبی و زودانزالی
۳۰	<i>Hypericum perforatum</i>	Hypericaceae	علف چای	درکی چایی	ضد افسردگی، آرامبخش، مسکن درد و دردهای قاعدگی
۳۱	<i>Hypericum scabrum</i>	Hypericaceae	علف چای دیهیمی	درکه چا	ضد التهاب و ورم ریه و دستگاه ادراری و آرامبخش
۳۲	<i>Hypericum tetrapterum</i>	Hypericaceae	نوعی گل راعی	کریش	ضد عفونت و قارچ آرامبخش ضعیف
۳۳	<i>Iris aucheri</i>	Iridaceae	زنبق کمانی	زنبق	درمان سوختگی و بواسیر، مدر
۳۴	<i>Lamium amplexicaule</i>	Labiatae	گزنه ساقه آغوش، گزنه پنج کلاغ	گه زنه ی کی وی	رفع مشکلات قاعدگی، تقویت رحم و مجاری ادرار
۳۵	<i>Leontice leontopetalum</i>	Podophyllaceae	علف شافی	شاو	درمان صرع
۳۶	<i>Lepidium latifolium</i>	Cruciferaeae	ترتیزک	قجی	مزاج گرم، ضد سرطان و کاهنده چربی خون
۳۷	<i>Lisaea heterocarpa</i>	Umbelliferae	سگ دندان	سگ دیان	علف هرز
۳۸	<i>Malva neglecta</i>	Malvaceae	پنیرک	توله	ضد التهاب و درد، ضد سرفه، ضد عفونی
۳۹	<i>Malva sylvestris</i>	Malvaceae	پنیرک صحرايي	توله ی دشت	ضد سرفه و ضد نزه
۴۰	<i>Marrubium astracanicum</i>	Lamiaceae	فراسیون بنفش	بنوشه جوان	مسکن و ضد التهاب
۴۱	<i>Mentha longifolia</i>	Labiatae	پونه	پونگه	برطرف کننده نفخ و درد های شکمی
۴۲	<i>Muscari longipes</i>	Liliaceae	کلاغک پا بلند	قالاو خور	حجم دهنده
۴۳	<i>Nepeta glomerulosa</i>	Lamiaceae	پونه سای کرمانی	پونگه	هضم غذا، درمان سکسکه، آرام کننده اعصاب
۴۴	<i>Onosma sericeum</i>	Boraginaceae	زنگوله ای کرک ابریشمی	لوا	ضد عفونی و ضد باکتری
۴۵	<i>Ornithogalum umbellatum</i>	Liliaceae	شیر مرغ چتری	شیر مریشک	ضد عفونی روده، مدر، معالجه روماتیسم و بیماری های کبدی
۴۶	<i>Peterocephalus plumosus</i>	Dipsacaceae	طوسک گنگلو مرایی	تارسک	ضد جرب، تصفیه خون
۴۷	<i>Phlomis anisodonta</i>	Lamiaceae	گوش بره کوهستان	گووچکه برخه	ضد دیابت
۴۸	<i>Phlomis olivieri</i>	Labiatae	گوش بره	مرو	درمان ناتوانی جنسی

ردیف	اسم علمی	خانواده	اسم فارسی	اسم کردی	کاربرد محلی
۴۹	Prangos ferulaceae	Umbelliferae	جاشیر	لو	تسکین درد و التهاب، ضد قارچ و باکتری، سقط جنین
۵۰	Rheum ribes	Polygonaceae	ریواس	ری واس	تقویت معده و کبد، اشتها آور، درمان زردی، وسواس و سستی
۵۱	Rosa canina	Rosaceae	گل نسترن	نسترن	ضد حبس البول
۵۲	Salvia hydrangea	Lamiaceae	گل ارونه	راونه	ضد التهاب، اسپاسم، درمان نفخ و مسکن
۵۳	Salvia reuterana	Labiatae	نوعی مریم گلی	لاو لاو	مسکن و کاهنده قند خون
۵۴	Salvia trichoclada	Lamiaceae	نوعی مریم گلی	چاو ایش	ضد میکروب و سرما خوردگی
۵۵	Salvia virgata	Labiatae	مریم گلی هرز	لاو لاو	مسکن ضعیف درد
۵۶	Senecio vulgaris	Compositae	زلف پیر	مریره سور	قاعده آور قوی، قابض، نظم قاعده گی
۵۷	Sideritis Montana	Lamiaceae	زیبا کوتوله	گسکله	ضد میکروب
۵۸	Silene chlorifolia	Caryophyllaceae	سیلن سبزینه ای، سیلن برگ سبز	سلین	ضد نفخ و تحریک کننده روده
۵۹	Stachys infalata	Lamiaceae	سنبله ای ارغوانی	ترسن	ضد سرما خوردگی، درمان سواضمه و کم اشتها
۶۰	Stachys lavandulifolia	Labiatae	چای کوهی، کلکته	کوار	درمان سرما خوردگی
۶۱	Taeniatherum crinitum	Gramineae	گیسو چمن	چمن قژ	ضد عفونی، علف هرز
۶۲	Teucrium polium	Lamiaceae	گلپوره، مریم نخودی	مریم نخودی	ضد التهاب و آلرژی و سردرد
۶۳	Thymus eriocalyx	Lamiaceae	آویشن	هه زبی، ازبوه	ضد آسم و سرفه و عفونت ریه
۶۴	Tragopogon Sp.	compositae	شنگ	شنگ	مقوی معده و اشتها آور
۶۵	Trigonosidium brachytaenium	Apiaceae	گلپرک	سولانی	ضد سرطان و پاکسازی خون
۶۶	Tulipa biflora	Liliaceae	لاله ی هفت رنگ	لاله هو رنگ	ضد درد و رنگ دهنده غذا
۶۷	Turgenia latifolia	Umbelliferae	ماستونک، گیس چسبک	پره میشکه	علف هرز
۶۸	Urtica dioica subsp:Chertec	Urticaceae	گزنه	گه زنه	مدر، رفع نذله، بند آوردن خون
۶۹	Vaccaria grandiflora	Caryphllaceae	صابونک	شه له مین که ر	تصفیه کننده خون و به طور خفیف نیرو دهنده
۷۰	Vicia canescens labill	Fabaceae	ماشک	کاشمل	طعم دهنده و مقوی
۷۱	Vicia sativa	Fabaceae	قره ماس	قرگه	ضد تب و مقوی اعصاب و چشم
۷۲	Zosimia absinthifolia	Umbelliferae	قیچ	قیچ	ضد عفونی، ضد درد، آرامبخش و ضد نفخ

که بصورت موضعی و کمپرس در محل استفاده می شود، به صورت دم کرده یا جوشانده مورد استفاده قرار می گیرند.

این گیاهان همگی به جز *Cholchicum*، *Salvia trichoclada* و *Astragalus membranaceus*، *persicum* و *Galium aparine*

بحث و نتیجه گیری:

در مطالعه حاضر بیشترین کاربرد محلی گیاهان مربوط به درمان بیماریهای گوارشی، تنفسی و عفونی بود که به نوعی بیانگر شناخت بیشتر بیماریهای مذکور در منطقه سقز است که این امر با برخی مطالعات دیگر در کشورمان همسو می باشد (۱۹).

در این تحقیق چندین نکته توجه را جلب نمود که نکات مزبور بیانگر اهمیت تحقیق گسترده تر و جامع تر در این عرصه را بیان می کنند:

۱- در این مطالعه مانند برخی گزارشهای قبلی (۱۲) افراد بومی مطلع معتقد بودند که به علت تغییر در محیط و شرایط محیطی، گیاهان دارویی در گذشته بسیار مفصل تر از اکنون مورد استفاده قرار می گرفته اند؛ به نحوی که ایشان در مورد برخی گونه های گیاهی فقط نام و شکل آنها را می دانستند ولی اطلاعات چندانی در مورد کاربرد آنها نداشتند. از طرف دیگر تخریب دائمی و مرتب محل رویش گیاهان دارویی، کاهش چشمگیر گیاهان دارویی و دانش مربوط به آن را به دنبال دارد و در این تحقیق به خوبی مشاهده شد که دانش گیاهان دارویی در حال نابودی است و گاهی تنها افراد بسیار معدودی، از افراد بومی، از کاربرد این گیاهان اطلاع داشتند، که این را می توان بدلیل انتقال ناقص این دانش به نسل های بعدی و کاهش تعداد درمانگرهای محلی در مناطق روستایی دانست و در عین حال در اغلب موارد دانش استفاده سنتی از گیاهان دارویی به کهنسال ترها که گیاهان را برای درمان خانواده خود استفاده می کنند، تعلق دارد؛ بنابراین مستند سازی اطلاعات بومی به علت کاهش انتقال اطلاعات از نسل قدیم به نسل جدید بسیار مهم می باشد (۱۳). در این تحقیق برخی گونه های معرفی شده در منطقه مورد مطالعه، توسط دو نفر ذکر شده و این نشاندهنده اهمیت حفظ و ثبت این دانش و اطلاعات بومی می باشد. مهمترین اقدام برای جلوگیری از نابودی دانش طب سنتی، جمع آوری و ثبت و ضبط دانش بومی و انتشار آن به نسل جوان می باشد.

۲- با توجه به داده های این تحقیق، دانش بومی در مورد گیاهان دارویی خیلی گسترده می باشد و جنبه های متفاوتی از اتنوبوتانی را در برمی گیرد، به طوری که در این تحقیق مشاهده

شد، با استفاده از دانش محلی می توان به آسانی به اطلاعات ارزشمندی در مورد خواص دارویی، زمان و محل رویش، اندام مورد استفاده و نحوه ی استفاده و یافتن مناطق رویشی این گیاهان را به دست آورد و دسترسی به اینگونه اطلاعات در کوتاهترین زمان امکان پذیر است. همچنین جهت مدیریت گیاهان دارویی، نیاز به اطلاعات کافی در مورد پراکنش و محل رویش گیاهان است، به طوری که با استفاده از این تحقیقات می توان در مورد گونه های بدون نام فارسی، از نام محلی آنها استفاده کرد. از طرفی تحقیقات اتنوبوتانی جهت شناسایی گونه های مهم از نظر داشتن خاصیت دارویی و عدم نیاز به انجام آزمایش های هزینه بر اقتصادی گونه های مختلف دارویی در این تحقیق، پیشنهاد می شود مطالعات مشابهی در مورد اتنوبوتانی این منطقه و سایر مناطق، بخصوص استان کردستان با توجه به تنوع گونه های دارویی انجام گیرد و دانش بومی مربوطه حفظ و ثبت گردد و ارزش آن بیشتر گویا شود.

در هر حال مناطق مختلف ایران که دارای مناطق قدیمی با تاریخیچه درمان گیاهی و بومی هستند، نیاز بیشتری برای تحقیق و جستجو می طلبند، چون برخی از این اطلاعات ارزشمند دارویی که زحمات زیادی جهت تجربه و تجویز آنها در زمان های طولانی صرف شده همراه با فوت افراد سالخورده فراموش و اطلاعات ارزشمند آنها از بین خواهد رفت.

۳- با توجه به نیاز روز افزون علم پزشکی به راههای تازه و جدیدتر به درمان با توجه به مقاومت به داروها و گرایش بیشتر عوام به گیاهان دارویی و با توجه به تنوع گیاهی ایران و پتانسیل بالای این کشور در این زمینه می توان از تحقیق های مشابه استفاده های کاربردی زیادی انجام داد که هم از نظر زمانی و هم از نظر اقتصادی می تواند بسیار مورد توجه قرار گیرد.

۴- با توجه به اشتباهات و نحوه ی استفاده ی نادرست برخی از گیاهان در طب بومی و به خطر افتادن جان برخی از افراد منطقه بخاطر این اشتباهات می توان از علم اتنوبوتانی جهت رفع این اشتباهات قدم های بزرگی برداشت به طور مثال در این منطقه گیاهان سمی وجود دارند که افراد عامی همچنان عقیده به مصرف آنها دارند که می تواند سلامتی آنها را به خطر بیندازد از این جمله گیاهان می توان به گیاه *Aristolochia boottae* اشاره

کرد که حاوی مواد سمی می باشد (۱۸) ولی در این مناطق به عنوان گیاهی برای کاهش چربی خون استفاده می شود و این تصدیقی بر این نکته می باشد که بایستی کاربردهای محلی گیاهان را برای اصلاح عملکرد عامه و پیشگیری از بیماریها و ارتقای سطح سلامت جامعه بیش از پیش شناخت.

References:

۱. شمشیان، شاهپور. ذوالفقاری، بهزاد. قنادی، علیرضا: ضرورت، اهمیت و کاربرد بررسی دانش طب سنتی اقوام مختلف. مجله ی طب سنتی اسلام و ایران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تابستان ۱۳۹۰، سال دوم، شماره ی دوم، ص ۱۶۱-۱۷۶.
2. Mohsin R. A role for physicians in ethnopharmacology and drug discovery. *Ethnopharmacology*; 2006, 104 (3): 297-301.
3. Gerique A. An Introduction to Ethnoecology and Ethnobotany. Loja: Advanced Scientific Training ; 2006. p.3-15.
۴. امیدي. اسداله، خاتم ساز. محبوبه، ذوالفقاري. بهزاد، اتنوبوتاني، رویدادي مبتني بر بازنویسي علمي روايت هاي مردمی مجله طب سنتی اسلام و ایران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، بهار ۱۳۹۱، سال سوم، شماره اول، ص ۵۱-۶۰.
۵. زرینکوب، عبدالحسین: روزگاران، انتشارات سخن: تهران، چاپ اول، ۱۳۷۸.
۶. قایع کردستانی، علی اکبر: جغرافیا و تاریخ کردستان به کوشش محمد رنوف توکلی، تهران، ۱۳۷۹.
۷. دمرگان، ژاک: جغرافیای غرب ایران، ترجمه کاظم ودیعی، نشر چهر: تبریز، جلد دوم، ۱۳۳۸.
۸. شافعی کرد، جلال، جغرافیای تاریخی کردستان: انتشارات ن والقلم، تهران، ۱۳۷۸.
۹. بیات، عزیزالله، کلیات جغرافیایی و طبیعی و تاریخی ایران: نشر امیرکبیر، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۳.
۱۰. عبدالله، غفور، جغرافیای کردستان: انتشارات موکریان (سلیمانیه)، اربیل عراق، ۲۰۰۰.
۱۱. علایی طالقانی، محمود، ژنومورفولوژی ایران: نشر قومس، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۴.
12. Giday M, Asfaw Z, Elmquist T, Woldu Z.. (2003). An ethnobotanical study of medicinal plants used by the Zay people in Ethiopia. *J Ethnopharmacol.* 2003 Mar;85(1):43-52.
13. Ugulu I, Baslar S, Yorek N, Dogan Y. The investigation and quantitative ethnobotanical evaluation of medicinal plants used around Izmir province. *Medicinal Plants Research.* 2009; 3 (5): 345-367.
۱۴. پدram، محمود، تمدن مهاباد: نشر هور، تهران، ۱۳۷۳.
۱۵. کاوه، عبدالله، مونوگرافی سقز: نشر امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۰.
۱۶. جداری عیوضی، جمشید، ژنومورفولوژی ایران: انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۶.
۱۷. اسدیان، خدیجه، جغرافیای زیستی دیرینه و حال: انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۱.
18. Feras Q. Alalia, Khaled Tawahab, Mayadah B. Shehadehb, and Suha Telfaha. Phytochemical and biological investigation of *Aristolochia maurorum* L. *Zeitschrift für Naturforschung C.* 2006; 61 (9-10): 685-91.
۱۹. فروزه محمد رحیم، حشمتی غلامعلی، بارانی حسین، موحدی لادن. جمع آوری و بررسی اتنوبوتانی منتخبی از گیاهان خوراکی و دارویی استان کهگیلویه و بویر احمد (مطالعه موردی: مراتع دیلگان). مجله طب سنتی اسلام و ایران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تابستان ۱۳۹۳، سال دوم، شماره پنجم، ص ۱۳۱-۱۳۹.